

N

Bulletin *Kunsthistorici*

SAVE THE DATE:
Kunsthistorische Dag 2023

P. 3

THEMA KATERN:
VROUWEN IN DE KUNST

P. 8

Opdrachtgeefsters
in de bouwkunst

P. 12

Vrouw op zaal:
kaskraker of afhaker?

P. 15

Interview met
Kunsthandelaar Sander Bijl

P. 25

en meer...

VAN DE REDACTIE

Ik heb het altijd boeiend gevonden dat tijdens mijn studie de collegezalen gevuld waren met vrouwen en slechts een handjevol mannen. En dat juist die paar mannen allemaal goed terecht kwamen. Het ging ze als man zozegd wat ‘gemakkelijker’ af. Of leek dat zo door mijn eigen perceptie als vrouw, met een onbewust, diepgeworteld en intergenerationeel minderwaardigheidscomplex, dat telkens weer bevestigd werd door de ogenschijnlijke ‘superioriteit’ van de man? Hoe dan ook, vrouwen zijn het inmiddels zat om niet gelijk behandeld te worden, dat is vast niemand ontgaan. En vrouwen zijn het blijkbaar ook zat dat in Nederlandse musea nog steeds bar weinig werken van vrouwelijke kunstenaars aan de muur hangen.

Voor wie het nog niet wist: vrouwen zijn dus ‘in’. Sla een willekeurig beleidsplan van een museum open en de representatie van de vrouw is niet te missen, gevat in termen als ‘diversiteit’ en ‘inclusiviteit’. Termen die je nu om de oren vliegen, maar pas de laatste jaren kwamen boven drijven in het publieke debat en daarmee ook in museumland. Objectteksten worden volgens de laatste mode aangepast, onderzoeksprojecten in naam van de vrouw worden opgetuigd en in menig aankoopbeleid verscheen een vrouwenquotum. Om daar nog een schepje bovenop te doen, wijden we nu een heel nummer aan deze trend: het onderzoek naar vrouwen in de kunst. We belichten het onderwerp van verschillende kanten. Een paar mannen mochten zelfs hun ‘superieure’ mening geven.

Deze ‘trend’, deze bovenmatige interesse in kunst van vrouwelijke makers en verzamelaars voelt als iets nieuws, maar is dat zeker niet. Hoe konden al die eerdere ervaringen ongezien weer uitdoven? Geen enkel museum in Nederland lijkt de huidige ‘inhaalslag’ te willen missen. Nog belangrijker en waar waarschijnlijk iedere voorvechter voor meer vrouwen in de kunst op hoopt: beklijft het nu wel? Ik ben doorgaans

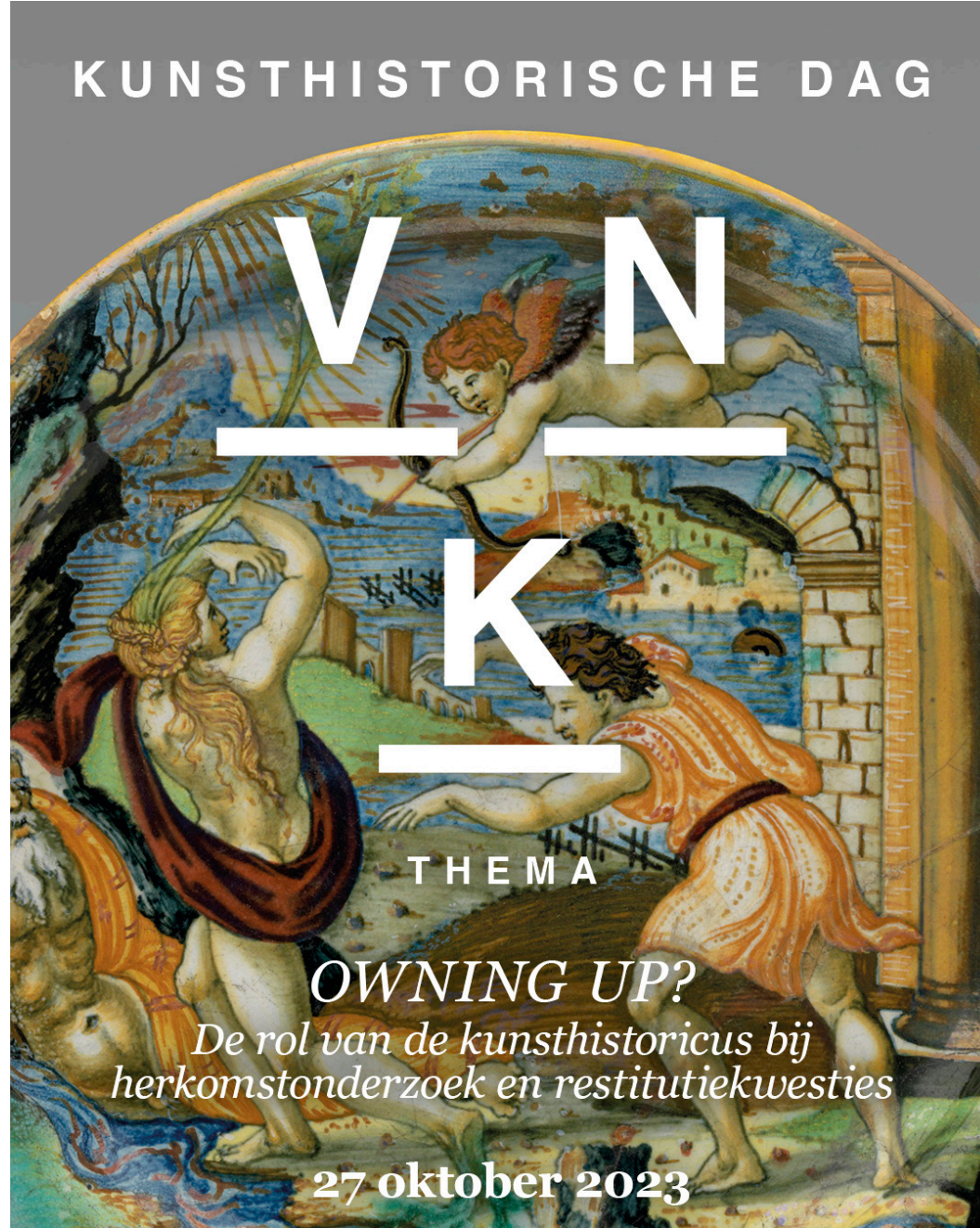

Lisette Luijckx. Foto: Carola Doornbos

wat sceptisch van aard, maar ik heb goede hoop. En wie weet bestaat er wel een verband tussen de gendersamenstelling van kunstgeschiedenisstudenten en deze focus op vrouwelijke kunstenaars. Als dat zo is, krijgen die arme mannen het nog zwaar.

Namens de hele redactiecommissie wens ik jullie veel leesplezier!

Lisette Luijckx

KUNSTHISTORISCHE DAG

V N

K I

THEMA

OWNING UP?

De rol van de kunsthistoricus bij herkomstonderzoek en restitutiekwesties

27 oktober 2023

Afbeelding: Francesco Xanto Avelli (schilder), majolica schotel, 1538, Museum Boijmans van Beuningen (schenking: coll. Mr. J.W. Frederiks 1994).

SAVE THE DATE:
VRIJDAG 27 OKTOBER 2023
KUNSTHISTORISCHE DAG

OWNING UP?

De rol van de kunsthistoricus
bij herkomstonderzoek en restitutiekwesties

Tijdens de Kunsthistorische Dag 2023 kijken we naar roofkunst en restitutie vanuit het perspectief van de kunsthistoricus. We stellen de vraag waar we als kunsthistorici tegenaan lopen wanneer we worden geconfronteerd met (potentiële) roofkunst. Met welke (ethische) dilemma's krijgen we te maken, en hoe kunnen we bijdragen aan het debat over de restitutie van kunstobjecten? Aan het woord komen sprekers uit verschillende subdisciplines binnen het kunsthistorische werkveld zoals de handel, de musea en het onderwijs. Zij belichten de thematiek vanuit hun eigen praktische ervaring. Waar lopen ze in de praktijk tegenaan, hoe zijn kwesties en dilemma's opgelost en wat is er wellicht nog nodig om dit in de toekomst beter te kunnen doen. En wat kunnen we van elkaar leren?

Met als sprekers o.a.: Em. prof. dr. Rudi Ekkart (key note speech), drs. Emilie Den Tonkelaar (Hoogsteder & Hoogsteder), Hanna Leijen MA (Museum Boijmans van Beuningen) en drs. Ingrid Jacobs (zelfstandig kunsthistorisch onderzoeker).

Aanmelden kan via:
jaardag@kunsthistorici.nl.

Deelname kost voor VNK leden €10, Jong VNK €7,50 en niet-leden €25 (incl. borrel). VNK-leden en Jong VNK-leden krijgen voorrang, niet-VNK leden worden bij aanmelding eerst op de wachtlijst geplaatst. Je bent pas zeker van je deelname als het bedrag is overgemaakt op NL24 INGB 0000 5695 60.

PROGRAMMA (VOORLOPIG)
VRIJDAG 27 OKTOBER 2023
Locatie: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort

13:00 – 13:30	INLOOP
13:30 – 13:50	Welkom en inleiding
13:50 – 15:00	Key note speech & talks
15:00 – 15:30	PAUZE
15:30 – 16:10	Talks
16:10 – 16:45	Paneldiscussie
16:45 – 17:00	Uitreiking Karel van Manderprijs
17:00– 18:00	BORREL

‘Horen jullie ons?’

Terugblik op het klimaatsymposium ‘Erfgoed in Transitie’

Door Raphael Esser

Op 26 juni organiseerde Jong VNK, in samenwerking met RADIUS CCA - Centrum voor Hedendaagse Kunst en Ecologie, het symposium ‘Erfgoed in Transitie: (jonge) professionals en institutionele verandering voor een duurzame toekomst’. Verschillende sprekers behandelden de rol van erfgoedprofessionals voor een duurzame toekomst. Het doel van het symposium was om inzicht te krijgen in hoe je zelf als kunsthistoricus institutionele verandering kunt bewerkstelligen te midden van de huidige klimaatproblematiek. In dit verslag wordt teruggeblikt op deze interessante dag.

Terwijl het kwik buiten een toepasselijke temperatuur van 32 graden Celsius bereikte, verzamelden de gastsprekers en geïnteresseerden zich voor het klimaatsymposium boven in de oude watertoren van de Delftsche waterleiding. Het klimaatsymposium bestond uit verschillende onderdelen: drie keynotes, drie

praktijkvoorbeelden en een afsluitende paneldiscussie met sprekers en publiek. Vanuit uiteenlopende achtergronden werd de rol van de erfgoedsector in het klimaatveranderingsvraagstuk belicht: van hoogleraar tot museumdirecteur en van snelwegbezetter tot ecofilosoof.

Na het nuttigen van wat verfrissende glazen water en een krachtig openingswoord door Niekolaas Johannes Lekkerkerk (directeur RADIUS) en Bram Donders (voorzitter Jong VNK), nam Thijs Weststeijn van de Universiteit Utrecht als eerste het woord. Recent publiceerde hij het boek *De Toekomst van het Verleden*, gewijd aan de problematische relatie tussen klimaatverandering en het voortbestaan van cultureel erfgoed. In zijn keynote schetste hij een beeld van de bedreigingen die klimaatverandering voor cultureel erfgoed vormt, zoals overstromingen, erosie, aardverschuivingen en meer. Als cultuurliefhebber was deze lijst angstaanjagend om te horen. Hiermee wist hij de toehoorders aan zich te binden en presenteerde daarna interessante ethisch-culturele vragen. Wat maakt cultureel erfgoed eigenlijk authentiek? Moet cultureel erfgoed koste wat kost behouden blijven?

Voormalig directeur van Museum De Lakenhal, Meta Knol, vervolgde met een persoonlijk verhaal over de boerderij die zij in

“Zijn verhaal was even indrukwekkend als huiveringwekkend en liet de zaal geschokt achter.”

de omgeving van Leiden met haar gezin runt, en hoe haar ervaringen haar bewust maakten van de natuur. Ze sprak uitvoerig over haar inzichten met betrekking tot de zogenaamde blockbuster-tentoonstellingen en betoogde dat deze niet meer van deze tijd zijn. Dit punt werd na de pauze nogmaals aangehaald door Moira Mazzotta, werkzaam voor de non-profit organisatie Ki Culture. Deze organisatie zet zich wereldwijd in voor de verduurzaming van de culturele sector. Tijdens haar presentatie deelde Mazzotta schokkende cijfers van de uitstoot die één enkele museumtentoonstelling kan genereren. Berekeningen wezen uit dat het Museum of Modern Art in Los Angeles maar liefst 214,5 ton aan CO₂ had uitgestoten voor slechts

één enkele tentoonstelling. Ter vergelijking: deze uitstoot had ruim 40 huishoudens een jaar lang van elektriciteit kunnen voorzien.

Aan de hand van twee praktijkvoorbeelden belichtten Anja In 't Velt - de Groot (Hogeschool InHolland) en Wietske Nutma (Nieuwe Instituut) hoe zij veranderingen binnen hun organisaties hadden doorgevoerd. Ze

hadden werkgroepen opgezet die met actief beleid van binnenuit duurzaamheid bevorderden. Zo lichtte Nutma het Zoöp-beleid toe, dat menselijke belangen niet langer op de eerste plaats zet, maar denkt aan de belangen van alle levende wezens. Hierdoor heeft het Nieuwe Instituut actief verduurzaamd en het gebouw leefbaarder gemaakt voor zowel mensen als dieren en planten.

Chris Julien, woordvoerder van Extinction Rebellion Nederland, vervolgde met een krachtige keynote. Zijn verhaal was even indrukwekkend als huiveringwekkend en liet de zaal geschokt achter. De dringende noodzaak om actie te ondernemen tegen klimaatverandering werd, als die voor de aanwezigen niet al duidelijk was, nogmaals zonder blad voor de mond te nemen keihard ingewreven: “Als je huis in de fik staat, trek je toch ook aan de alarmbel?” Julien pleitte voor een actievere rol van onze sector in het klimaatdebat en benadrukte het belang van onze positie in de samenleving. Volgens Julien kan iedereen impact hebben door actie te ondernemen, je hebt immers de steun van de hele wetenschap. Dezelfde boodschap kwam ook naar voren tijdens de afsluitende paneldiscussie: durf je stem te laten horen en kom in actie.

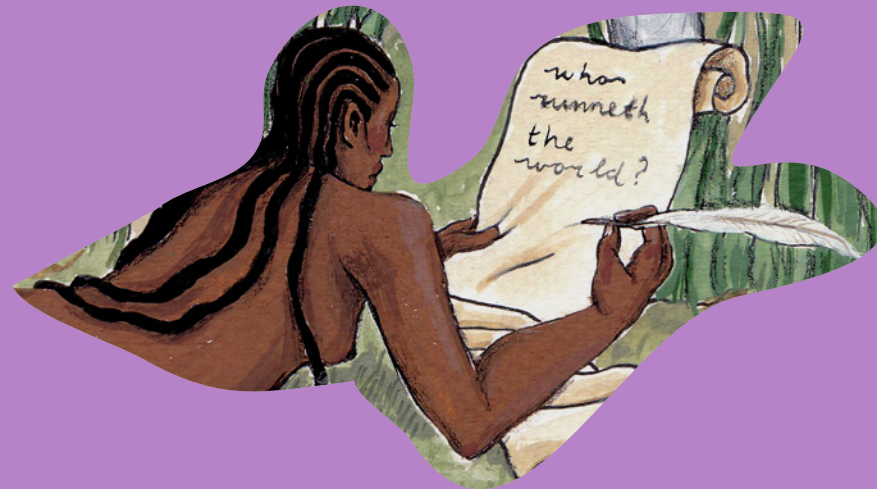

Terugkijkend kunnen we concluderen dat het symposium duidelijk heeft gemaakt dat er onder (jonge) kunsthistorici en erfgoedprofessionals in Nederland de noodzaak sterk wordt gevoeld om actief het klimaatprobleem aan te pakken door niet langer stil te blijven zitten, maar actie te ondernemen. De handvatten die het symposium hiervoor bood zijn duidelijk. Je staat er niet alleen voor, durf je stem te laten horen en werk vooral samen met gelijkgestemden binnen je organisatie. Op deze manier krijg je steeds meer mensen mee en breng je de broodnodige verandering teweeg.

THEMA KATERN:

Onderzoek naar vrouwen in de kunst

whom sunneth the world?

Voor altijd vanzelfsprekend

Hoe blijven vrouwen zichtbaar in musea?

Door Lisa Sporeen

Steeds meer musea vestigen hun aandacht op vrouwen. Vrouwelijke kunstenaars krijgen een plek op zaal, hun perspectieven worden daarin opnieuw belicht en het aankoopbeleid wordt onder de loep genomen. Dat is echter niet nieuw. Vrouwen in de kunst zijn in het verleden wel vaker uitgelicht, maar velen raakten uiteindelijk steeds weer in de vergetelheid. Los onderzoek en initiatieven werden niet vertaald naar een systematische aanpak, waardoor de aandacht na bepaalde tijd langzaam wegzakte. De vraag is nu hoe we deze aandacht wel vast kunnen houden.

Vandaag de dag is er namelijk goede hoop op een andere uitkomst. Kleine initiatieven komen samen en worden structureler. Het Rijksmuseum is daar een mooi voorbeeld van. Daar

—
“Als vrouwelijke makers en perspectieven geen plek in museumbeleid krijgen, verdwijnen ze opnieuw naar de achtergrond.”
 —

begon het met kritische vragen vanuit journalisten en medewerkers. Hoeveel weten we eigenlijk van de vrouwen in onze collectie? Hoeveel vrouwelijke makers hebben we eigenlijk in huis? In reactie daarop namen collega's initiatief om onderzoek te doen, maakten ze zelf een podcast, deden suggesties voor de vaste opstelling of bedachten posts voor sociale media. Deze initiatieven bereikten de directie en er volgde een systematische aanpak.

Installatie van Marie Bashkirtseff, *Portret van de schoonzus van de kunstenaar*, 1881

Museumbeleid: van zaalteksten tot aankopen

Het voorkomen van een terugval in vergetelheid hangt namelijk voor een groot deel af van het museumbeleid. Als vrouwelijke makers en perspectieven daarin geen plek krijgen, verdwijnen ze opnieuw naar de achtergrond. Niet alle projecten, tentoonstellingen of publieksprogrammering hoeven te draaien om vrouwen, maar gerichte beleidsmatige veranderingen kunnen wel

degelijk bijdragen aan blijvende zichtbaarheid. Zoals het structureel en kritisch evalueren van zaal- en objectteksten op basis van diversiteit en inclusie, wat bijvoorbeeld bij het Rijksmuseum gebeurt.

Beleid stopt echter niet bij de teksten en tentoonstellingskeuze. Op de lange termijn is het belangrijker om vrouwelijke makers en (historische) personen mee te nemen in het aankoopbeleid.

—
 “Waarom zou je voor
 werk van een vrouwelij-
 ke kunstenaar kiezen als
 je ook dat van een be-
 kendere mannelijke col-
 lega kunt kopen?”
 —

Maar wat koop je dan? En waar-
 om zou je voor werk van een
 vrouwelijke kunstenaar kiezen
 als je ook dat van een bekende
 mannelijke collega kunt kopen?
 Voor die vragen is het belangrijk
 om onderzoek te blijven doen en
 kennis te delen. Internationaal
 worden oeuvres gecomplemen-
 teerd en zichtbaar gemaakt.
 Monografische tentoonstellingen
 van onderbelichte vrouwelijke
 kunstenaars volgen elkaar in rap
 tempo op: van Lavinia Fontana,
 Susie Barstow tot Mary Beale.
 Daarnaast is er steeds meer aan-
 dacht voor onderbelichte vrou-
 wen in kunstenaarsgroepen of
 stromingen, zoals in de laatne-
 gentiende-eeuwse Noorse school
 of de *arts-and-crafts* beweging
Wiener Werkstätte. En ook het

Rijksmuseum werkt hard aan
 het complementeren en in kaart
 brengen van oeuvres. Alleen zo
 kan werk van vrouwen op waarde
 geschat worden, de aanname ge-
 nuanceerd worden dat werk van
 vrouwelijke makers ‘van minde-
 re kwaliteit is’ ten opzichte van
 mannelijke collega’s en bovenal
 steeds gericht verworven wor-
 den.

Samenwerking en kennisdeling

Daarvoor zijn grootschalige
 onderzoeken essentieel, zoals
Vrouwen van het Rijksmuseum
 en het project *De Andere Helft*
 (in artikel op pagina 18 van dit
 Bulletin wordt uitgebreid op dit
 project ingegaan). Dergelijke on-
 derzoeken zijn alleen bestendig
 als de resultaten breed toegan-
 kelijk zijn en blijven. Daarin lig-
 gen nog aardig wat uitdagingen,
 omdat elk instituut een andere
 werkwijze of registratiesysteem
 heeft. Ook weten veel kunsthisto-
 rici (nog niet) hoe data optimaal
 benut kan worden. Deze hinder-
 nis kan overbrugd worden door
 actief samen te werken met da-
 taspecialisten en collectiebeheer-
 ders, want zij hebben hierover

veel kennis in huis. Zulke samen-
 werkingen kunnen immers im-
 pactvolle én blijvende resultaten
 opleveren, zoals de database Van
 Gogh Worldwide.

Op universiteiten en in de ba-
 gage die studenten mee het
 werkveld in nemen moet ook
 een veranderslag plaatsvinden.
 Handboeken zoals van Gombrich
 en H.W. Janson geven een een-
 zijdig beeld en zijn broodnodig
 aan vernieuwing – of vervanging
 – toe. Zulke handboeken moeten
 aangevuld worden met weten-
 schappelijke publicaties waar-
 mee een completer en actueler
 beeld van de kunstgeschiedenis
 wordt gegeven. Ook in langduri-
 ge samenwerkingen tussen uni-
 versiteiten en musea, zoals met
Vrouwen van het Rijksmuseum
 of *De Andere Helft*, liggen kansen
 voor stages, excursies en gast-
 colleges om vrouwen duurzaam
 – en vanzelfsprekend – zicht-
 baar te maken voor toekomstige
 kunsthistorici.

Kunstgeschiedenis complementeren

Duurzaam inbedden van een
 veelzijdig thema als vrouwen

is – en blijft – een complex en
 doorlopend proces. Het zal nog
 veel inspanning en bovenal sa-
 menwerking vergen. Gelukkig
 zien we op beleidsniveau ambi-
 euzere stappen dan voorheen en
 er worden bij musea en univer-
 siteiten steeds meer initiatieven
 genomen. De deelnemers van *De
 andere helft* hebben daardoor
 goede hoop dat het gaat lukken.
 Voor nu zijn we goed op weg om
 samen onze geschiedschrijving
 completer maken, zodat vrouwen
 uiteindelijk vanzelfsprekend en
 zichtbaar zullen zijn in musea.

Met dank aan Bram Donders, on-
 derzoeker bij Museum Boijmans
 Van Beuningen namens *De an-
 dere helft*, en Jenny Reynaerts,
 senior conservator en voorzitter
Vrouwen van het Rijksmuseum

COLUMN

Opdrachtgeefsters in de bouwkunst

Door Mascha van Damme

Afgelopen juni publiceerde Naio10 uitgevers *Vrouwen in Architectuur*. Het belicht hoe vrouwen in al hun verschillende rollen bijdragen aan architectuur, vroeger er nu. Dat klinkt veel belovend. We weten namelijk nog niet zo verschrikkelijk veel over de rol van vrouwelijke opdrachtgevers in de Nederlandse architectuur. Nog altijd zijn de meeste opdrachtgevers man, het geld is immers in handen van mannen. Toch, of natuurlijk, heeft een aantal vrouwen de hand gehad in prachtige gebouwen. Soms denken we precies te weten hoe, maar hier ligt een vertekende beeldvorming op de loer.

Neem Margaretha Turnor (1613-1700). Zij liet de herbouw van Kasteel Amerongen in volle glorie en streng Hollands-classicistische stijl herbouwen, nadat het in 1673 door de Fransen in brand was gestoken. We kennen haar drijfveren en overwegingen uit de vele brieven die ze schreef, niet in de laatste plaats aan haar man en diplomaat Godard Adriaan van Reede (1621-1691), die maanden

van huis was om in Berlijn hulptroepen tegen de Fransen te halen. De expositie van de familie Van Reede van Kasteel Amerongen in het Rampjaar is helaas net achter de rug, maar het spannende verhaal is terug te lezen in, onder meer, het mooie boekje van Renger de Bruin en Luc Nagtegaal: *Amerongen & Middachten. Twee kastelen, één geschiedenis* (2022).

Edwina van Heek bij huis Zonnebeek.
Foto: Stichting Edwina van Heek – Archief Zonnebeek

—
“ De bekendste opdrachtgeefster uit deze periode is zonder twijfel Helene Kröller-Müller (1869-1939), een van de rijkste vrouwen in Nederland rond 1900. ”
 —

De NAio10 uitgave gaat vooral in op de periode vanaf 1870. De bekendste opdrachtgeefster uit deze periode is zonder twijfel Helene Kröller-Müller (1869-1939), een van de rijkste vrouwen in Nederland rond 1900. Zij legde met haar persoonlijke kunstcollectie de basis voor een van de eerste musea voor moderne kunst in Nederland en trad op als opdrachtgeefster van een aantal bijzondere moderne gebouwen, waaronder jachtslot Hubertus op de Veluwe. Ook haar kennen we door een groot aantal brieven, maar liefst 3400, dat werd gevonden in een kist. In de prachtig geschreven biografie van Eva Rovers *De eeuwigheid verzameld* valt te lezen dat dat niet zonder slag of stoot ging.

Een wat minder bekende, maar eveneens ‘krachtige’ vrouw is Edwina Burr Ewing (1872-1945), een achternaam die mijn generatie vooral nog kent van de serie Dallas. Het is dan ook geen toeval dat Edwina uit het zuiden van de Verenigde Staten afkomstig was. In 1900 trouwde zij met de schatrijke, Enschedese textielfabrikant Jan Bernard van Heek. Jan Bernard staat bekend als de stichter van Rijksmuseum Twenthe, maar zijn plannen werden vooral gerealiseerd door zijn echtgenote. Op familiegrond van de Van Heeks net buiten Enschede liet Edwina rond 1907 een landhuis bouwen, huis Zonnebeek. Het ontwerp was gebaseerd op voorbeelden uit Nashville, Tennessee. Over haar ontwerpkeuzes, de inrichting en de gang van zaken na de voltooiing met logeerpartijen van (inter)nationale gasten kunnen we alles lezen in haar dagboek, dat nog altijd opengeslagen op haar schrijftafel ligt.

Bovengenoemde vrouwen worden alle drie gezien als krachtige vrouwen, maar eigenlijk weten we niet of Margaretha, Helene of

Edwina ‘krachtiger’ waren dan andere opdrachtgeefsters die geen dagboek of brieven hebben achtergelaten. Of zelfs krachtiger dan de mannen in hun sociale kringen. Aan deze beeldvorming werken we zelf mee. Helene bijvoorbeeld werd stevig geadviseerd door een kunstkenner. In sommige publicaties wordt dit haar nagedragen en klinkt het als kritiek dat ze niet eigenstandig haar keuzes maakte. Nergens valt te lezen dat mannen zich

waarschijnlijk net zo goed lieten adviseren, misschien door een gevestigde kunstkenner, maar toch zeker door andere heren in hun netwerk en waarschijnlijk door hun vrouw.

Edwina van Heek bij huis Zonnebeek.
 Foto: Stichting Edwina van Heek – Archief Zonnebeek

Artemis

Borghese Bacchante

Over de illustrator Nonna Hoogland

Nonna Hoogland (1999) is een Utrechtse illustrator en beeldend kunstenaar. In juni studeerde ze af aan de HKU Illustratie. Ze werd genomineerd voor de HKU Awards met haar afstudeerproject *We Never Change*.

“Sinds jong af aan heb ik een intrinsieke drang om mezelf en de wereld om mij heen te begrijpen. De vragen, frustraties en conclusies van mijn constante onderzoek tekende ik op papier. Dit werd mijn manier van verwerken. De mens (voornamelijk de vrouw), emoties, ethiek, (kunst)geschiedenis en mythologie staan centraal in mijn werk. Mijn werk wisselt van poëtisch naar humoristisch, van dromerig naar cynisch, van delicaat naar grof, maar blijft altijd eerlijk. Ik heb een sterke voorkeur voor analoge technieken zoals acryl, inkt, gouache of zeefdrukken. Sinds kort werk ik ook met keramiek, wat al snel is uitgegroeid tot een grote passie.”

nonnahoogland.com
[@nonnanonnanonnanonna](https://www.instagram.com/nonnanonnanonnanonna)
info@nonnahoogland.com

Altaar-instagram

Felt Cute, Might Delete

Gardens and Grottos

Vrouw op zaal: kaskraker of afhaker?

Door Annemieke Hogervorst

Musea kunnen er niet meer omheen: op exposities en in vaste opstellingen dienen ze werk van vrouwelijke makers op te nemen. Doen ze dit niet dan kan het vragen van meestal vrouwelijke bezoekers opleveren en een slechte uitwerking hebben op hun imago als instelling die inclusief wil zijn. Maar is iedereen wel zo enthousiast over de aandacht die de kunst van vrouwen krijgt? Haken er soms groepen af waardoor de musea in hun streven naar inclusiviteit ongewild zorgen voor uitsluiting?

Vrouwen in de Eregalerij

Op 8 maart 2021 – Internationale Vrouwendag – waren voor het eerst in de geschiedenis van het Rijksmuseum schilderijen van vrouwelijke kunstenaars in de

Voor het eerst worden schilderijen gemaakt door vrouwen gehangen in de Eregalerij. Foto: Rijksmuseum

Eregalerij te zien. Judith Leyster, Gesina ter Borch en Rachel Ruysch vielen deze eer te beurt. Elders in het museum zijn bovendien regelmatig kleinere presentaties met het werk van vrouwen te zien. En ook op andere zalen hangen collectiestukken van vrouwelijke makers. Het museum wil hiermee meer bekendheid geven aan dit onderbelichte

onderdeel van de Nederlandse cultuurgeschiedenis. Tijdens rondleidingen wordt bij deze kunstwerken stilgestaan. Volgens rondleidster Maartje van Peijpe reageert het publiek positief. Een enkeling vraagt zich af of het museum wel voldoende werk van vrouwen met kwaliteit in de collectie heeft om op de Eregalerij te hangen. Dit kan

worden opgevat als twijfel of vrouwen net zo goed werk hebben gemaakt als hun mannelijke collega's, maar ook als bewijs dat bij bezoekers onvoldoende kennis is over de collectie van het Rijksmuseum.

Meer bezoek

Loont het om als museum het werk van vrouwelijke makers

te presenteren? Exposities als *Vrouwenpalet*, geïnitieerd door Museum Dr8888 en Museum de Wieger in Deurne, of *De Nieuwe Vrouw* die te zien was in Museum Singer tonen aan dat dit zeker het geval is. Hélène van den Dungen, hoofd marketing, pr en communicatie van het Larense museum, kenschetst de tentoonstelling als een groot succes.

“Niet alleen boorde het museum een nieuw publiek aan, maar ook waren er veel aanvragen voor rondleidingen met name voor groepen die affiniteit hadden met het thema. Bezoekers waren percentageel vaker vrouw en zij waren jonger. Deze laatste categorie kwam al dan niet in gezelschap van een oudere generatie, zoals die van hun moeder of oma”.

Ook bij de musea in Drachten en Deurne was het extra druk met bezoekers. Bewust was gekozen voor een uitgebreide pr-campagne vanuit de gedachte dat een expositie met Nederlandse kunstenaressen uit het interbellum ook bezoekers van ver buiten de regio zou trekken, aldus Hilde Koopmans, die voor de marketing en communicatie van Museum Dr8888 verantwoordelijk is. De

In de oudbouw van Museum Boijmans van Beuningen.
Foto: Museum Boijmans van Beuningen

bezoekers bleken verrast door de kwaliteit van de veelal voor hen onbekende namen. Ook hier nam het aantal vrouwelijke bezoekers in verhouding toe.

Toevallig een vrouw

Niet altijd is het een bewuste keuze om een vrouw als uitgangspunt voor een tentoonstelling te nemen, maar is het een gevolg van gedegen onderzoek. Met

de expositie *Christoffel en Kate Bisschop* duikt het Fries Museum in het persoonlijk leven en het werk van deze in Leeuwarden geboren kunstenaar en zijn Engelse echtgenote, die ook professioneel schilderde en tekende. Van de bekendheid die ze beiden in de tweede helft van de negentiende eeuw hadden, is nu nog maar weinig over. Anne-Marie Segeren, junior conservator Oude

Kunst bij het Fries Museum, die voor de expositie onder andere onderzoek deed naar Kate Bisschop, merkt op dat eerst de nadruk op Christoffel lag. Dit vanuit het idee dat het vermarkten van één onbekende naam makkelijker is dan van twee. “Gaande het onderzoek bleek dat Kate een grote rol speelde in zijn leven en dat zij samen de verzameling Friese kunst en kunstnijverheid aanlegden, die later opging in de collectie van het Fries Museum. Het museum kon niet anders dan even prominent aandacht besteden aan Kate als aan Christoffel”.

Voor musea voor oude, negentiende-eeuwse en vroegmoderne kunst is de aandacht voor vrouwelijke makers relatief nieuw. In de hedendaagse kunst is deze er al veel langer en wordt door musea en bezoekers als niet meer dan gewoon gezien. Ischa Havens, senior medewerker educatie en publiekbereik van De Pont Museum, bevestigt het beeld dat bij hedendaagse kunst vooral naamsbekendheid en de mate van toegankelijkheid van de getoonde kunst van invloed is op het aantal en het type bezoekers.

Groeiend aanbod

De Vrije Academie is de grootste Nederlandse aanbieder van cursussen, lezingen en rondleidingen op het gebied van kunst en cultuur voor een breed publiek. Je kunt deze volgen op internet of fysiek op een groot aantal locaties verspreid door het land. Het omvangrijke programma wordt samengesteld aan de hand van de actualiteit en de te verwachten belangstelling bij het publiek. De komende maanden is er een groot aantal mogelijkheden om je te verdiepen in het werk van vrouwen. Zo is er de cyclus *The Great Women Artists*, gebaseerd op het gelijknamige boek, of een serie colleges over vrouwelijke architecten. En er zijn lezingen over onder meer Suzanne Valadon, Karin Bloch, Yayoi Kusama of Hilma af Klimt, omdat tentoonstellingen met hun werk binnenkort opengaan. Ook staat een bezoek aan de expositie *De Vrouwelijke blik* in het Stedelijk Museum op het programma. Volgens Alette Plekkenpol, manager programmering, is het thema van de vrouwelijke maker al jaren een van de aandachtspunten van de Vrije Academie.

“Wat is nu het effect van deze aandacht voor vrouwen en hun kunst onder museumbezoekers?”

“Dit onderwerp past binnen ons beleid om een breder perspectief te bieden dan de traditionele kunstgeschiedenis. Onze klanten vragen ernaar en het past bij onze organisatie waar veel vrouwen werken. Het aantal lezingen en cursussen dat over vrouwelijke makers gaat, is de laatste jaren percentueel gelijk gebleven binnen ons aldoor groeiende, gehele aanbod en relatief dus ook gestegen.” Dat ruime en toenemende aanbod bewijst dat de belangstelling bij de klanten van de Vrije Academie voor het onderwerp blijvend is en ook groter wordt en. Een commerciële instelling vermindert immers al snel of stopt zelfs met programmaonderdelen waarvoor weinig tot geen aanmeldingen zijn. Van jong tot oud schrijft zich in bij de Vrije

Academie. De gemiddelde cursist is volgens Alette een vrouw van achter in de vijftig en zij heeft een Museumkaart. Zo'n 25 procent van de deelnemers is man en ook deze kiezen voor vrouwenonderwerpen. Met name de collegereeks *The Great Women Artists* die op dertien locaties in het hele land en online wordt gegeven, blijkt een bestseller te zijn.

Onbekend effect

Wat is nu het effect van deze aandacht voor vrouwen en hun kunst onder museumbezoekers? De Museum Vereniging meldt het positieve nieuws dat musea steeds meer bewust bezig zijn met inclusiviteit waardoor nieuwe bezoekersgroepen en met name jongeren bereikt worden. Maar een directe koppeling met het aanbod van exposities met het werk van vrouwelijke makers wordt niet gelegd. Op de museumvloer zie je echter wel degelijk het effect van de aandacht die aan deze kunstwerken wordt besteed: tentoonstellingen worden druk bezocht waarbij het percentage vrouwelijke bezoekers hoger ligt dan normaal.

Het is wachten op de Boekmanstichting. Als onafhankelijk kenniscentrum onderzoekt deze stichting trends en ontwikkelingen in de cultuursector en het cultuurbeleid, maar deed tot op heden geen research naar de tevredenheid van de doorsnee museumbezoeker over de toenemende aanwezigheid van kunst van vrouwen binnen de museummuren. Hopelijk gaat dit in de nabije toekomst wel gebeuren. Dus of en welke van de vaste bezoekersgroepen eventueel wegblijven vanwege dit streven naar meer zichtbaarheid van vrouwen in de kunst, is (nog) onbekend.

DE ANDERE HELFT

Vrouwen in de Nederlandse kunstwereld 1780-1980.

Door Bram Donders

Wist je dat één op de vijf schenkers aan Museum Boijmans Van Beuningen een vrouw was? Terwijl in het verleden vrijwel alle aandacht uit ging naar mannelijke verzamelaars, zoals de naamgevers van het museum, Frans Jacob Otto Boijmans (1767-1847) en Daniel George van Beuningen (1877-1955), was er binnen en buiten het museum maar weinig bewustzijn van hun vrouwelijke tegenhangers. En dat is in de meeste musea helaas niet veel anders. Om bewustzijn, kennis en zichtbaarheid van vrouwen als actoren in het Nederlandse kunstveld te vergroten, is daarom in 2021 het onderzoeksplatform *De Andere Helft - Vrouwen in de Nederlandse kunstwereld 1780-1980* opgericht.

Een breder perspectief – naast de gerechtvaardigde focus op vrouwelijke kunstenaars – op het aandeel van vrouwen binnen de Nederlandse kunstwereld bieden, is waarom het Stedelijk Museum Amsterdam, het Rijksmuseum Amsterdam, de Universiteit van Amsterdam en het RKD dit project zijn gestart. Museum Boijmans Van Beuningen sloot zich in 2022 bij dit project aan. De missie van *De Andere Helft* is tweeledig: enerzijds streeft het naar het vergroten van het bewustzijn over de rol van vrouwen als actoren in het Nederlandse kunstveld, anderzijds beoogt het project de duurzame integratie te bewerkstelligen van deze vrouwen in de geschiedschrijving van beeldende kunst en vormgeving. Het project richt zich op een breed scala aan vrouwen die betrokken waren bij het selecteren, verzamelen, beheren, onderzoeken, presenteren en promoten van

Marie Tak van Poortvliet (1871-1936), Zeeuws Archief. Archief Loverendale inv.nr 11d.

Vrouwelijke schenkers aan Museum Boijmans Van Beuningen

Marie Tak van Poortvliet (1871-1936) legatteerde niet alleen schilderijen van Jacoba van Heemskerck, maar ook belangrijke stukken van andere expressionistische kunstenaars zoals Wassily Kandinsky. Hiermee zette ze de museale verzameling internationale moderne kunst op de kaart. Jo Zwartendijk (1889-1938) was

als wetenschappelijk assistent werkzaam en schonk een belangrijk werk van Kees van Dongen aan het museum. Deze twee vrouwen zijn nog maar het topje van de ijsberg van het aandeel van vrouwen binnen het Museum Boijmans Van Beuningen én binnen het Nederlandse kunstenveld.

Kees van Dongen, *La commode* (interieur met gele deur), ca. 1910, Museum Boijmans Van Beuningen, Rotterdam (Schenking Jo Zwartendijk 1936)

kunstwerken in de Collectie Nederland. Hierbij ligt de nadruk niet alleen op prominente figuren als Helene Kröller-Müller, maar ook op vrouwen die minder zichtbaar zijn geweest. Dit alles met als doel het bereiken van een dieper begrip van de rol van vrouwen in het vormen en presenteren van objecten uit de openbare collecties. Tegelijkertijd streven we naar een samenwerkend netwerk tussen verschillende Nederlandse musea en universiteiten, en een toegankelijk platform waarop onderzoeksresultaten gedeeld kunnen worden.

Een vervolg op..

De Andere Helft bouwt voort op de inspanningen van eerdere generaties. In navolging van Linda Nochlins baanbrekende essay 'Why Have There Been No Great Women Artists?' (1971) verschenen ook in Nederland publicaties over vrouwelijke kunstenaars, zoals 'Schilderen uit liefde' (1978), de tentoonstellingscatalogus 'Bloemen uit de Kelder' (1989) en later 'Elck zijn waerom' (1999) en 'Penseelprinsessen & broodschilderessen: Vrouwen in de beeldende kunst 1808-1913' (2012). Liesbeth Brandt Corstius, Els Kloek, Katlijne van der Stighelen, Yvette Marcus-de Groot en nog velen meer waren pioniers op het gebied van de Nederlandse feministische kunstgeschiedenis. Recente interesse in vrouwelijke kunstenaars is mede gestimuleerd door onderzoeken, zoals dat van Mama Cash in 2019 en Wieteke van Zeils onderzoek in De Volkskrant. Zij brachten de beperkte vertegenwoordiging van vrouwelijke kunstenaars in Nederlandse musea aan het licht – dertig jaar na het iconische commentaar van de Guerrilla Girls op het Museum of Modern Art in New York. Deze onderzoeken, en de media-aandacht die ze ermee genereerden, zorgden voor opschudding in Nederlandse musea die tot uiting kwam in aankopen, tentoonstellingen en hernieuwde collectiepresentaties met daarbij aandacht voor vrouwelijke kunstenaars.

Expertmeetings en congressen

De stuurgroep van *De Andere Helft* bestaat momenteel uit Jenny Reynaerts (Rijksmuseum), Karen Archey (Stedelijk Museum Amsterdam), Rachel Esner en Mariëlle Ekkelenkamp (Universiteit van Amsterdam), Evelien de Visser (RKD), Bert-Jaap Koops (zelfstandig kunsthistoricus en secretaris) en Sandra Kisters en ikzelf (Museum Boijmans Van Beuningen). We organiseren per jaar meerdere expertmeetings om onderzoek te stimuleren en een plek te bieden om dit te presenteren. De laatste expertmeeting stond in het teken van methodes, waar meer dan negentig geïnteresseerden luisterden naar onder anderen Susanna Avery-Quash, hoofd onderzoek van de National Gallery te Londen. *De Andere Helft* was ook het onderwerp voor het afgelopen congres van de *European Society for Nineteenth-Century Art* waar meer dan twintig internationale sprekers de rol van vrouwen in de negentiende-eeuwse kunstgeschiedenis heroverwogen. In tegenstelling tot de traditionele focus op obstakels, concentreerde het congres zich juist op keuzes en mogelijkheden die vrouwen hadden.

Onderzoeken bij verschillende instituten

Momenteel lopen vanuit *De Andere Helft* verschillende onderzoeken bij diverse instituten. Zo doet Rachel Esner onderzoek naar vrouwelijke conservatoren in het Rijksmuseum en promoveert Mariëlle Ekkelenkamp op de mecenaatspraktijken van vrouwelijke leden van de Vereniging Rembrandt. Daarnaast is het RKD onder leiding van Evelien de Visser een grootschalig onderzoek gestart naar vrouwelijke verzamelaars, waarvan de eerste resultaten al gepresenteerd zijn in een podcastserie. Ook het Rijksmuseum begint dit najaar een onderzoek naar de rol van vrouwelijke schenkers aan het museum. Ikzelf onderzoek de 400 vrouwelijke schenkers en legatoren aan de collectie van het Museum Boijmans Van Beuningen.

Een uitnodiging aan kunsthistorici

De Andere Helft staat niet op zichzelf. Dit initiatief is ook een uitnodiging voor andere kunsthistorici, onderzoekers en liefhebbers om gezamenlijk een inclusievere en evenwichtigere kunstgeschiedenis te schrijven. Het delen van onderzoek, bronnen, methodes, data en inzichten is van onschatbare waarde voor het project en voor het streven naar een dieper begrip van de rol van vrouwen in de kunstwereld. Dit project beoogt een eerlijker portret te schetsen van degenen die lange tijd in de schaduw van anderen hebben gestaan. Laten we samenwerken en de andere helft van de kunstgeschiedenis belichten, om er een beter beeld van, en een integere visie op te krijgen.

Op de hoogte blijven van *De Andere Helft*?

Instagram:

<https://www.instagram.com/deanderehelft/>

LinkedIn:

<https://www.linkedin.com/company/deanderehelft/>

Rachel Baes en Piet Snot, Affiche 'Elck zijn waerom', 2000. Amsterdam, Atria

OPINIE

Een man schrijft een stukje over vrouwen in de kunst

Door Jochem van Eijsden

De laatste tijd is er in de academische en museale wereld veel aandacht voor vrouwen in de kunst. Zo zijn er de grote onderzoeksprojecten *De andere helft*, *Vrouwen van het Rijksmuseum* en het door NWO gefinancierde *The Female Impact*. Rijksmuseum Twenthe is al een paar jaar bezig met een tentoonstellingsreeks over vrouwelijke kunstenaars en de publicaties *Gouden vrouwen* en *Great Women Artists* zijn populaire titels. Er worden werkgroepen gegeven op universiteiten over dit onderwerp en het vakblad van de VNK wijdt er nu nota bene een nummer aan. Het is natuurlijk fantastisch dat er zoveel zinnige initiatieven worden opgezet over vrouwen in de kunst, maar waarom voelt dit toch als een processie van Echternach?

Leren van het verleden

Waarschijnlijk komt dat door een opmerking die als een splinter in mijn brein is blijven hangen. Deze kwam van een oud-collega die vanaf de jaren negentig veel over vrouwen in de kunst had gepubliceerd. Tijdens een koffieautomaatgesprek met haar in 2021 over de aanzwellende aandacht voor dit onderwerp zei ze vinnig: "Alsof er eerder nooit wat gedaan is met dat onderwerp!"

Door de eeuwen heen zijn er genoeg periodes geweest waarin vrouwen minder kansen hadden om kunst te maken, hun mogelijkheden beperkt door hun sociaaleconomische en biologische uitgangspositie. En er zijn evenzoveel tijden geweest waarin mannen te graag bannen, verenigingen en rechten exclusief voor henzelf wilden hebben.

Dat is een gegeven, echter niet het onderwerp hier en ook niet de aanleiding van mijn collega's vinnigheid. Nee, het gaat over de bestudering van vrouwen in de kunst, het onderzoek naar ze en de erkenning dat ze er waren. Dat gebeurde al in de vroegste schildersbiografieën van Vasari (1568) en Van Mander (1604), waarin vrouwen – zij het een beperkt aantal – werden behandeld en geroemd om hun werk. Het woord 'schilderessen' werd zelfs opgenomen in de titel van de achttiende-eeuwse standaardwerken van Houbraken (1721) en Weyerman (1749). Betrekkelijk vroeg in de ontwikkeling van de kunstgeschiedenis als academisch vakgebied in de negentiende eeuw werden studies verricht naar vrouwen. Ernst Guhl publiceerde *Die Frauen in die Kunstgeschichte* in 1858 en een jaar later kwam Elizabeth Fries Ellet met *Woman Artists in All Ages and Countries*. Musea en galleries bleven niet achter. In 1908 werd de overzichtstentoonstelling *Exposition rétrospective d'art féminin* gehouden in het Parijse Hôtel du Lyceum. In de tweede helft van de vorige eeuw

Margaretha Wulfraet, *Portret van een vrouw*, ca. 1700-1725. Arnhem, Museum Arnhem

– voor veel van ons voelt dat als niet zó lang geleden – werden er tal van boeken uitgegeven met vrouwelijk kunstenaars als onderwerp. Succesvolle tentoonstellingen werden georganiseerd, voorbeelden zijn de reizende Amerikaanse tentoonstelling *Women artist: 1550-1950* (1976-'77) en *Elck zijn waerom* in Antwerpen en Arnhem (1999-2000). Ook solo waren vrouwelijk kunstenaars interessant genoeg. In 1956 verscheen de eerste monografie over Rachel Ruysch. Judith Leyster kreeg als 'schilderes in een mannenwereld' in 1993 een solotentoonstelling in Haarlem en Worcester.

Wie met één vinger wijst...

Het zijn dan ook vaak de reacties van mensen buiten het vakgebied die het onderwerp problematiseren. Over het project *Sleutelwerken van Gelderland* (een online overzicht van de Gelderse kunstgeschiedenis van 1350 tot nu, aan de hand van vijftig objecten) kreeg ik de klacht dat er te weinig vrouwen waren opgenomen. Naar vermogen hadden we in de drie gehanteerde tijdvakken vrouwen opgenomen;

“De media spelen een belangrijke rol in het verwrongen beeld van vrouwen in de kunst.”

zowel als maker, onderwerp, opdrachtgever of eigenaar. In het laatste tijdvak bestaat zelfs bewust de helft van de selectie uit objecten door een vrouw gemaakt. De grote hoeveelheid kunstenaars en objecten van hoge kwaliteit in de moderne en hedendaagse tijd maakte de keuze voor specifieke objecten sowieso wat arbitrair. Hierdoor komt speciaal rekening houden met vrouwen – mits om de juiste redenen – niet krampachtig over. Maar je wilt ook niet overcompenseren voor de andere tijdvakken, dus de ietwat willekeurige 50/50 man-vrouw verhouding was het resultaat. Natuurlijk valt er over deze aanpak te dimdammen, maar in de kern is deze argumentatie niet onredelijk en de representatie niet onrealistisch. Desalniettemin werd de aanblijvende kritiek niet inhoudelijk, maar bleef het een

Onbekend, *Drie dames werkzaam in de Eregerij in 1926, 1926*. Amsterdam, Rijksmuseum

voorbeeld van tokenisme. Er moesten domweg meer vrouwen in.

De media spelen een belangrijke rol in het verwrongen beeld van vrouwen in de kunst. Men duikt er bovenop als vrouwen het onderwerp zijn voor tentoonstellingen en praat en schrijft erover op de meest buitenissige manieren: “[...] Sonofisba [*sic*] Anguissola (1532-1625), een van de eerste vrouwelijke kunstenaars in de

geschiedenis, raakt na haar dood in de vergetelheid.” (Tubantia, 12 februari 2023) Dit soort statements raken kant noch wal en zijn ronduit schadelijk voor ons vakgebied. In Trouw werd dit overigens een week later vakkundig gecorrigeerd met een recensie van de tentoonstelling – en het Tubantia-artikel. Daarnaast hameren online media maar al te graag op ‘het patriarchaat’ als grote booswicht in de kunstgeschiedenis over de gehele linie.

Maar ik vind het een troostende gedachte dat er in de overgebleven zeventiende-eeuwse gildebepalingen met geen woord over vrouwen wordt gerept en dat ze werden toegelaten tot het gilde. In plaats van het kleine aantal vrouwen dat lid was van een gilde te zien als bewijs voor giftige mannelijkheid kan je ook zeggen dat men blijkbaar openstond voor vrouwelijke leden en hen als normaal beschouwden.

... wijst met drie naar zichzelf

We doen het helaas ook een beetje zelf. De massale aandacht die er tegenwoordig is voor dit onderwerp in onderzoeksprojecten komt onevenwichtig over. Voor de buitenwereld kan het overkomen alsof wij in ons vakgebied niet eerder aandacht hebben besteed aan vrouwen in de kunst. Alsof wij aan het compenseren zijn voor de afgelopen eeuwen. Dit valt uiteraard op en trekt aandacht (lees: potentiële financiering en museumbezoekers), maar daar doen wij onze voorgangers mee tekort. In een *Nieuwsuur*-artikel van 18 april 2021 doen collega’s wel erg

gechargeerde uitspraken over vrouwen in de kunst. De beperkte kennis die we hebben over vrouwen in de kunst is geen “halve waarheid” en het is de vraag is of vrouwen stelselmatig en doelbewust de kunstgeschiedenis uit werden geschreven. Dat het werk van Gesina ter Borch wel of niet onderdoet voor dat van Vermeer of Rembrandt doet ook niet ter zake. Kunsthistorici moeten er gezamenlijk voor zorgen dat het hele verhaal van de kunstgeschiedenis verteld wordt. In een recent artikel in De Volkskrant (*Rijksmuseum doet onderzoek naar vrouwen in de collectie*, 5 maart 2023) komen kunsthistorici en het onderzoek naar vrouwen in de kunst gelukkig beter uit de verf.

Uiteraard zijn wij niet perfect. We hebben veel onderwerpen laten liggen in de afgelopen twee eeuwen, bijvoorbeeld de rol en omvang van vrouwelijk opdrachtgeverschap. We moeten streven naar een zo volledig mogelijke, inclusieve beschrijving van de kunstgeschiedenis. Door de decennialange (debiliserende) focus op de grote schilders zijn echter

—

“Het is bijvoorbeeld een prestatie van formaat dat Rachel Ruysch tijdens de opvoeding van haar tien kinderen in staat was om te blijven schilderen.”

—

veel ‘kleinere’ kunstenaars in de marge verdwenen. Dit geldt niet alleen voor vrouwelijke makers, maar ook voor vakgebieden die minder interessant lijken dan schilderkunst. Voor iedere persoon die Maria van Oosterwijk niet kent, kan er één gevonden worden die Adam van Vianen niet kent. Het is natuurlijk goed dat werk van vrouwelijke schilders in de Eregalerij van het Rijksmuseum hangt, maar het is eigenlijk wonderlijk dat daar alleen zeventiende-eeuwse schilderkunst te zien is. Het praktische gemak van de keuze voor enkel schilderijen is begrijpelijk met de bezoekersaantallen die het museum heeft, maar het geeft wel een extreem vertekend

beeld van de Nederlandse kunstgeschiedenis. Aan de andere kant moeten we er dus voor oppassen dat een hyperfocus op één aspect van de beoogde inclusiviteit – zoals vrouwen in de kunst – niet in de praktijk juist exclusiviteit wordt. Wat is het effect van die tijdelijke verbijzondering van de vrouw in de kunst? Wordt het daarmee niet een trend die na verloop van tijd uitdooft?

We maken stappen

Het onderzoek is nooit af en ‘vrouwen in de kunst’ blijft een relevant onderzoeksthema, maar één ding is dus zeker: ons vakgebied is er altijd al mee bezig geweest. Hierdoor zijn wij kunsthistorici in staat realistisch en genuanceerd over dit onderwerp te praten. We kunnen onderling goed overbrengen waarom die ene vrouw in de kunstgeschiedenis juist bijzonder is en daarbij de rol van het vrouw-zijn een afgewogen plek geven in haar succes. Het is bijvoorbeeld een prestatie van formaat dat Rachel Ruysch tijdens de opvoeding van haar tien kinderen in staat was om te blijven schilderen; Jo Bongers was los van haar vrouw-zijn een

INTERVIEW

“Het begint met kwaliteit”

Kunsthandelaar Sander Bijl over vrouwen in het ‘Oude Meesterslandschap’

Door Froukje van der Meulen

“Je hebt toch wel even tijd hè?!” antwoord Sander Bijl (1979), handelaar in oude kunst, als ik hem per mail uitnodig voor een interview. Wanneer ik Bijl een paar dagen later via Teams spreek – zittend voor een wand gevuld met roze felicitatiekaartjes voor zijn pasgeboren dochtertje – steekt hij in onvervalst West-Fries dialect meteen van wal. “Ik vind dit een zeer leuk onderwerp, waarvan ik het belangrijk vind dat het meer onder de aandacht komt. Daarom heb ik meteen volmondig ‘ja’ gezegd tegen dit interview.”

Door de in de media breed uitgemeten twist tussen Bijl en collega-handelaar Jan Six in 2018 is hij niet zo happig op interviews, maar voor dit onderwerp wil hij graag een uitzondering maken. Dat heeft alles te maken met het werk van Michaelina Wautier (“wat een fabelachtige naam!”) dat jaren geleden op zijn pad kwam. “In 2011 was ik bij een verzamelaar in Londen. Ik mocht in zijn appartement een schilderij

uitzoeken om te verkopen. Puur op mijn gevoel koos ik een schilderij, heel gaaf, van een jochie met een pijp en een Poolse hoed. De verzamelaar had het gekocht als Frans zeventiende-eeuws werk, maar mijn gevoel zei dat het Vlaams was. Het coloriet, de behandeling van verf – het voelde gewoon Vlaams aan.” Eenmaal thuis, in het restauratieatelier van zijn vader Martin Bijl, kwam het signatuur van Michaelina

Wautier tevoorschijn. “Ik dacht: wie is dat in godsnaam?”

Michaelina Wautier

Via Katlijne Van der Stighelen, buitengewoon hoogleraar kunstgeschiedenis aan de Universiteit van Leuven, leerde Bijl het werk kennen van Michaelina Wautier. Ze werd in 1614 geboren in Mons en was lange tijd actief in Brussel. Wautier onderhield contacten met het hof van aartshertog

Leopold-Wilhelm, die ook een aantal van haar schilderijen bezat. Voor zover nu bekend bestaat haar oeuvre uit dertig schilderijen en één tekening: van historiestukken en portretten tot genretaferelen en bloemstukken. Die veelzijdigheid is bijzonder, maar ook de uitdagende thema’s, de virtueuze techniek en het grote formaat waarop ze werkte. Haar werk zakte weg in de vergetelheid, maar sinds een

Sander Bijl. Foto: Eelco Wortman

overzichtstentoonstelling in het MAS in Antwerpen in 2018, samengesteld en beschreven in een catalogus door Van der Stighelen, lijkt haar naam nu definitief gevestigd.

Met Wautier kwam het thema vrouwelijke kunstenaars toevalig op Bijls pad: niet omdat ze een vrouw was, maar vanwege de kwaliteit van haar werk. “Ik ben echt van mening dat we Wautier nog te weinig eer toedichten.” In de afgelopen tien jaar verkocht hij drie werken van haar en nu heeft hij er twee in de verkoopcollectie. De aandacht voor haar groeit als kool. “Wautier had veel bravoure. Ze durfde te schilderen op een manier zoals Frans Hals dat deed, met lef en grote klodders. Dat kun je alleen doen als je een diepe overtuiging hebt, zeker als vrouw in die tijd.”

Vrouwen aan de top

“Vrouwen hadden vroeger één recht - het aanrecht - en je moest wel een *powerhouse* van een vrouw zijn, wilde je een plaatsje veroveren in die mannenwereld. Rachel Ruys, Judith Leyster, Catharina van Knibbergen – het

—

“Wautier had veel bravoure. Ze durfde te schilderen op een manier zoals Frans Hals dat deed, met lef en grote klodders. Dat kun je alleen doen als je een diepe overtuiging hebt, zeker als vrouw in die tijd.”

—

moeten hele sterke vrouwen zijn geweest. Ik ben altijd gefascineerd geweest door vrouwen aan de top. Angela Merkel: nou, als die de Bondsdag binnen liep, dan schrompelde iedereen ineens. Madeleine Albright: wat een *powerwoman*. Queen Elizabeth II: wat een wijf. Als ze goed zijn, hoeft je ze niet op een voetstuk te zetten, dat dwingen ze zelf af.” Wat Bijl betreft moet op de Eregalerij in het Rijksmuseum het beste uit die tijd bij elkaar worden geharkt. Daar hoort ook een Michaelina Wautier bij, een Rachel Ruys, een Judith Leyster en een Maria van Oosterwijk.

“Een vrouwelijke kunstenaar zoals Catharina van Knibbergen die een landschapje maakte is ‘kogelzeldzaam’. Ik vind dat je dat soort dingen moet laten zien.” Dat vrouwen nu extra in de spotlights staan vindt hij heel goed: er moet een flinke inhaalslag komen, een grote golf. Maar als die golf aan land komt, dan wordt het weer vlak. “Laten we ons er nu heel druk over maken, maar op een gegeven moment een lijn trekken. Dan wordt het een discussie waarin kunstenaars, man of vrouw, beoordeeld worden op hun schilder kwaliteiten. En niet dat we een kunstwerk ophangen omdat het door een vrouw geschilderd is, terwijl het niet aan te gluren is. Het begint altijd met kwaliteit.”

Nog geen big business

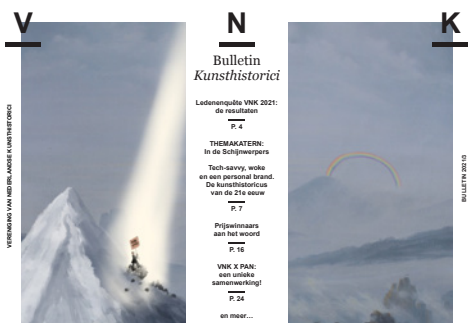
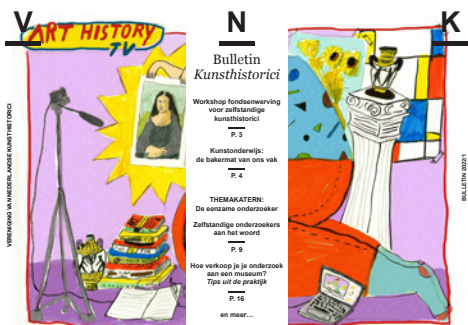
De vraag naar vrouwelijke kunstenaars is de afgelopen jaren enorm gegroeid. Ook Bijl ontvangt steeds meer gerichte verzoeken naar vrouwelijke kunstenaars. Echter, het beoordelen van de waarde is nog lastig, omdat er nog niet zo veel verkopen zijn geweest. Het aantal schilderende vrouwen is klein, zeker in de

oude kunst, en er is dus weinig vergelijkingsmateriaal.

Een klein aanbod en een grote vraag: dat is terug te zien in de verkoopprijzen. In juli 2023 werd bij Christie's een Artemisia Gentileschi geveild voor 1,8 miljoen pond, terwijl het op de markt werd gebracht voor 300.000 tot 400.000 pond. Ook de werken van Wautier die Bijl verkocht, gingen voor vele malen meer weg dan de prijs waarvoor ze aangeboden werden. “Het is nog geen *big business*, vergeleken met het werk van mannelijke kunstenaars. Maar het is zo'n enorme beweging, ook onder invloed van sociale media, dat ik verwacht dat vrouwelijke kunstenaars zich uiteindelijk toch definitief zullen vestigen in het ‘Oude Meesterslandschap’.”

Nog geen lid van de VNK?

De VNK, opgericht in 1939, zet zich in voor alle kunst- en architectuurhistorici in Nederland, voor het kunsthistorisch onderzoek en onderwijs, en voor de zichtbaarheid van het vak. De VNK biedt een platform waar kunsthistorici uit alle disciplines elkaar ontmoeten en faciliteert kennisuitwisseling, discussie en advies over vak gerelateerde kwesties.

De vereniging:

- ♦ **STEUNT** kunsthistorici in hun professionele ontwikkeling, o.a. via de verschillende sectieactiviteiten
- ♦ **DRAAGT** actief het maatschappelijk belang van kunstgeschiedenis uit
- ♦ **REIKT** de kunsthistorische prijzen, de Karel van Manderprijs en de Jan van Gelderprijs, uit
- ♦ **PUBLICICEERT** het Bulletin Kunsthistorici
- ♦ **ORGANISEERT** de jaarlijkse Kunsthistorische Dag, diverse workshops, webinars en (netwerk)borrels

Als lid van de VNK:

- ♦ **HEEFT** u toegang tot het grootste netwerk van professionele kunsthistorici
- ♦ **KUNT** u (met korting) deelnemen aan onze activiteiten zoals de Kunsthistorische dag, sectieworkshops, netwerkborrels, lezingen en webinars
- ♦ **ONTVANGT** u drie keer per jaar het bulletin Kunsthistorici en tien keer per jaar onze nieuwsbrief

Voor wie?

Lidmaatschap van de VNK staat open voor alle kunst- en architectuurhistorici in Nederland, studenten Kunstgeschiedenis en voor in het kunsthistorische veld actieve organisaties.

Lidmaatschap: € 40,- of € 25,- per jaar (Jong VNK)

Individueel steunlidmaatschap: € 100,- per jaar

Institutioneel lidmaatschap: vanaf € 500,- per jaar

Aanmelden? Vul het lidmaatschapsformulier in via kunsthistorici.nl/lid-worden

INSTITUTIONELE LEDEN VNK:

RJKS MUSEUM

PAN
AMSTERDAM

Cultural Heritage Agency
Ministry of Education, Culture and Science

TEFAF
MAASTRICHT

De Gijselaar
Hintzen

De Gijselaar-Hintzenfonds

Colofon

Kunsthistorici is een uitgave van de Vereniging van Nederlandse Kunsthistorici (VNK)

34ste jaargang, nr. 3, september 2023

Redactiecomissie

Lisette Luijkx (voorzitter)
Froukje van der Meulen
Jochem van Eijdsen
Lisa Spooen
Annemieke Hogervorst
Jacolien Wubs
Mascha van Damme

Vormgeving en opmaak

Janna & Hilde Meeus, www.meeusontwerpt.nl

Redactieadres

Mireille de Putter, secretariaat@kunsthistorici.nl

Deze uitgave kwam tot stand met medewerking van:

- Jenny Reynaerts
- Bram Donders
- Maartje van Peijpe
- Hélène van den Dungen
- Hilde Koopmans
- Anne-Marie Segeren
- Ischa Havens
- Alette Plekkenpol
- Sander Bijl

Bestuur VNK

Drs. Lidewij de Koekkoek, voorzitter
Esther van der Hoorn MA, secretaris
Drs. Marion van der Marel BA,
penningmeester
Drs. Mascha van Damme
Marie Baarspul MA
Lisette Luijkx MA
Bram Donders MA
Suzie Herman MA
Anna Koldewij MA

Abonnement

Een abonnement op *Kunsthistorici* is inbegrepen bij het lidmaatschap van de VNK. De jaarlijkse contributie bedraagt € 40,- en € 25,- (JongVNK), ongeacht in welke maand men zich opgeeft. U wordt verzocht gebruik te maken van de toegestuurde betalingsinstructies. Voor meer informatie kunt u zich wenden tot de ledenadministratie.

Kunsthistorici wordt digitaal verspreid.

Opzegging

Lidmaatschap en abonnement worden jaarlijks stilzwijgend verlengd. Wilt u het lidmaatschap opzeggen? Zorg dan dat uw opzegging vóór 1 januari bij ons binnen is. Opzeggen kan bij secretaris Geerte Broersma: secretaris@kunsthistorici.nl

Ledenadministratie, waaronder (e-mail)adreswijzigingen

Doorgeven aan
secretaris@kunsthistorici.nl

Secretariaat /Communicatie

Vereniging voor Nederlandse Kunsthistorici
t.a.v. Mireille de Putter (medewerker communicatie en publiciteit)
Postbus 90418
2509 LK Den Haag
secretariaat@kunsthistorici.nl

www.kunsthistorici.nl

© Vereniging van Nederlandse Kunsthistorici

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten van de afbeeldingen volgens wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, worden verzocht zich tot de redactie te wenden.